

ปลาหมอคางดำ (Blackchin tilapia)

Sarotherodon melanotheron Rüppell, 1852

ชัยวุฒิ สุตทองคง

ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง เขต2 (สมุทรสาคร)

ปลาหมอคางดำ หรือที่รู้จักกันในชื่อของปลาหมอสีคางดำ (Blackchin tilapia) จะเห็นได้ว่าปลาชนิดนี้มีลักษณะภายนอกคล้ายคลึงกับปลาหมอเทศ โดยเฉพาะในปลาระยะวัยอ่อน เมื่อโตเต็มวัยจะสังเกต

ได้ชัดเจนปลาหมอคางดำ จัดอยู่ในครอบครัว Cichlidae เช่นเดียวกับปลาหมอเทศ ปลาชนิดนี้มีถิ่นกำเนิดในทวีปแอฟริกา พบแพร่กระจายตลอดแนวชายฝั่งจนถึงแอฟริกาตะวันตกเฉียงเหนือ แพร่กระจายในบริเวณชายฝั่งตลอดแอฟริกาตะวันตกเฉียงเหนือ เช่น ไนจีเรีย คาเมรูน เซเนกัล ไควออร์โคสต์ กินี โลปีเรีย โตโก สาธารณรัฐประชาธิปไตยคองโก เบนิน แกมเบีย กินี บิสเซา สาธารณรัฐคองโกโมริเตเนีย กานา และเซียร์ราลีโอน เป็นต้น ปัจจุบันมีการนำเข้าพันธุ์ปลาหมอคางดำในหลายประเทศ ทั้งอเมริกา ยุโรป เอเชีย โดยเฉพาะในประเทศไทย มีรายงานการนำเข้ามาตั้งแต่ ปี 2553

ปลาหมอคางดำ ส่วนใหญ่พบอาศัยอยู่บริเวณปากแม่น้ำที่เป็นน้ำกร่อย ป่าชายเลน จนถึงบริเวณชายฝั่งทะเล สามารถทนความเค็มได้สูงและทนต่อการเปลี่ยนแปลงความเค็มในช่วงกว้าง นอกจากนี้ยังพบปลาชนิดนี้ในพื้นที่น้ำจืด แม่น้ำ และทะเลสาบน้ำจืด ในบริเวณที่มีกระแสน้ำไม่ไหลแรง

จากการทดสอบเบื้องต้น พบว่าลูกปลาหมอคางดำขนาด 1.5 – 2.5 เซนติเมตร สามารถทนต่อการเปลี่ยนแปลงความเค็มฉับพลันจากน้ำจืด 0 ppt จนถึงความเค็ม 30 ppt และสามารถปรับตัวและเริ่มกินอาหารได้ใน 1 ชั่วโมง แต่ที่ระดับความเค็มตั้งแต่ 35 ppt ลูกปลาหมอคางดำจะตายภายใน 30 นาที เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงความเค็มโดยฉับพลัน อย่างไรก็ตามถ้าปรับเพิ่มความเค็มอย่างช้าๆ ลูกปลาหมอคางดำ อาจอาศัยได้ในน้ำที่มีความเค็มสูงกว่า 40 ppt

ปลาหมอคงดำเมื่อมีขนาดโตเต็มวัย อาจมีขนาดลำตัวยาวถึง 8 นิ้ว หรือมากกว่า การจำแนกเพศของ หมอคงดำจากภายนอกไม่ชัดเจน เมื่อโตเต็มวัย ปลาหมอคงดำเพศผู้จะมีสีดำบริเวณหัวและบริเวณแผ่นปิดเหงือกมากกว่าเพศเมีย

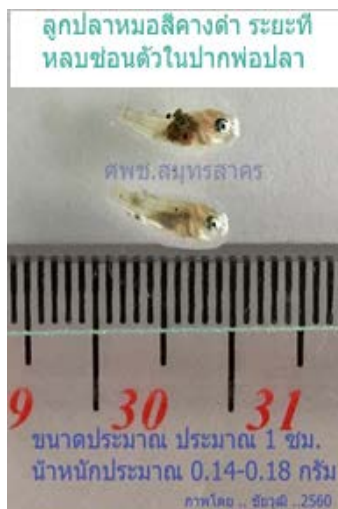

ปลาชนิดนี้สามารถผสมพันธุ์วางไข่ได้ตลอดทั้งปี จากการสังเกตที่พบลูกปลานขนาดเล็กได้ทั้งปี โดยกิจกรรมการผสมพันธุ์อาจจะลดลงในช่วงที่มีฝนตกหนัก มีกระแสน้ำแรงและมีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมรวดเร็ว โดยเมื่อถึงระยะช่วงระยะเวลาจับคู่ผสมพันธุ์ จะเข้ามาในเขตน้ำตื้น ปลาเพศเมียทำหน้าที่ขุดหลุมสร้างรัง เพศผู้ทำหน้าที่กระตุ้นให้ปลาเพศเมียวางไข่ และผสมกับน้ำเชื้อภายนอก ปลาหมอคงดำสมบูรณ์เพศและวางไข่ได้รวดเร็ว แม่ปลา 1 ตัว สามารถให้ไข่ได้ประมาณ 50 – 300 ฟอง หรือมากกว่าโดยขึ้นกับขนาดของแม่ปลา

การฟักไข่ และดูแลตัวอ่อนในปากโดยปลาเพศผู้ โดยไข่จะใช้เวลาฟักประมาณ 4- 6 วัน และพ่อปลาจะดูแลลูกปลา โดยการอมไว้ในปากนาน ประมาณ 2-3 สัปดาห์

อาหาร ปลาหมอคางดำ เป็นปลาที่กินทั้งพืช และสัตว์ แพลงก์ตอน ลูกปลา ลูกหอยสองฝา รวมถึงซากของสิ่งมีชีวิต นอกจากนี้จากการสอบถามและทดลองในห้องปฏิบัติการของศูนย์วิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง เขต ๒ (สมุทรสาคร) พบว่าปลาหมอคางดำ ชอบกินลูกกุ้งทะเล โดยเฉพาะกุ้งกุลาดำ กุ้งขาวแวนนาไม และกุ้งแชบ๊วย รวมถึงลูกปลาวัยอ่อน จากการตรวจสอบความยาวของลำไส้ปลา พบว่ามีความยาวมากกว่า ๔ เท่าของความยาวลำตัวปลา โดยมีระบบการย่อยอาหารที่ดี สามารถย่อยกุ้งได้ภายในระยะเวลาไม่ถึง ๓๐ นาที ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปลาหมอคางดำ มีความต้องการอาหารอยู่แทบตลอดเวลา ประกอบกับนิสัยของปลาที่ค่อนข้างดุร้าย เมื่อเทียบกับปลาหมอเทศ

การป้องกันการแพร่กระจายของปลาหมอคงดำเข้ามาในบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำ

1. การเตรียมบ่อ ตากบ่อให้แห้งสนิท
2. กรองน้ำด้วยถุงกรองหรือใช้คลอรีน เพื่อทำลายไข่ของปลา และลูกปลา
3. ใช้กากชาเพื่อฆ่าปลาในบ่อ ก่อนการเลี้ยงสัตว์น้ำ

การลดผลกระทบของปลาหมอคงดำในบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำแบบธรรมชาติ แบบกึ่งพัฒนา

1. กรองน้ำ ที่น้ำเข้าบ่อด้วยถุงกรอง หรืออวนตาถี่
2. กำจัดปลาที่หลุดรอดเข้ามาด้วยกากชา
3. หลีกเลี่ยงการเลี้ยงกุ้งทะเล ในช่วงที่ยังไม่สามารถควบคุมหรือป้องกันปลาหมอคงดำไม่ให้หลุดรอดเข้ามาในบ่อได้
4. เลี้ยงปลากะพงขาวทดแทน การเลี้ยงกุ้งทะเล 1 – 3 รอบ หรือจนกว่าไม่มีการแพร่กระจายของปลาหมอคงดำในพื้นที่หรือในบ่อ โดยปล่อยปลากะพงขาวขนาด 2-4 นิ้ว กรณีปลากะพงขาวมีขนาดเล็ก ให้อนุบาลให้มีขนาด 3-4 นิ้ว ในกะชัง ก่อนปล่อยปลาสูในบ่อ ควรอนุบาลลูกปลากะพงขาวด้วยปลาหมอคงดำสดสับ) เพื่อให้ปลากะพงขาวคุ้นเคยกับการกินเนื้อปลาหมอคงดำ เพื่อให้ปลากะพงขาวกินลูกปลาหมอคงดำไว้อ่อน โดยปลากะพงขาวสามารถกินปลาหมอคงดำที่มีขนาดเล็กกว่าปากปลากะพงได้ ช่วยลดต้นทุนค่าอาหารปลากะพงขาว

ขนาดของปลาหมอคางดำในกระเพาะอาหารปลากะพงขาว

ปลากะพงขาวสามารถกินเหยื่อหรือปลาหมอคางดำ ที่มีขนาดเล็กกว่าความกว้างของปาก

5. เลี้ยงปูทะเลในบ่อ โดยใช้ปลาหมอคางค้ำเป็นอาหารของปู จับปลาที่มีขนาดใหญ่โดยใช้แหหรืออวน แล่หรือตัดปลาเป็นชิ้นขนาด 1-2 นิ้ว ใส่ยอ ถาดหรือวางอาหาร หรือสาตในพื้นที่เลี้ยงปู โดยใช้ปลา 1-2 ชิ้นต่อปูทะเล 1 ตัว ปลาส่วนที่เหลือ สามารถเก็บไว้ได้ โดยแช่แข็ง หรือหมักโดยใช้เกลือ 10 เปอร์เซ็นต์ ต่อน้ำหนักปลาที่ต้องการหมัก

ปัญหาของปลาหมอคางค้ำที่แพร่กระจายในแหล่งน้ำธรรมชาติ ทำให้สัตว์น้ำท้องถิ่นในธรรมชาติลดลง จากการบุกรุกเข้ายึดครองพื้นที่ และตกเป็นเหยื่อของปลาหมอคางค้ำ โดยเฉพาะสัตว์น้ำท้องถิ่นวัยอ่อน และวัยรุ่น เกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์น้ำที่จำเป็นต้องอาศัยพันธุ์สัตว์น้ำจากธรรมชาติ ประสบปัญหาสัตว์น้ำเข้าบ่อลดลง อันเนื่องจากจากพันธุ์สัตว์น้ำจากธรรมชาติลดลง และเสี่ยงต่อปลาหมอคางค้ำที่จะหลุดรอดเข้ามา ทำให้ต้นทุนของเกษตรกรสูงขึ้นทั้งการกรองน้ำ การใช้กากขารวมถึงต้องซื้อพันธุ์สัตว์น้ำมาปล่อยทดแทน และอาจต้องซื้ออาหารมาเสริมเพื่อทดแทนอาหารที่เคยได้รับจากธรรมชาติจากการเปิดน้ำเข้าออก นอกจากนี้ในอนาคตถ้าไม่สามารถควบคุมจำนวนปลาหมอคางค้ำได้ อาจแพร่กระจายไปสู่แหล่งน้ำจืดและชายฝั่งมากขึ้น สร้างผลกระทบต่อทรัพยากรสัตว์น้ำในท้องถิ่น และกระทบต่อการทำประมงในอนาคต

แนวทางการลดจำนวนปลาหมอคงดำในแหล่งน้ำธรรมชาติ

1. การกำจัดปลาหมอคงดำในธรรมชาติ ที่เข้าไปสู่กรณสัตว์น้ำท้องถิ่นด้วยวิธีการ และมาตรการต่างๆ ต้องใช้ความร่วมมือหลายฝ่ายและงบประมาณที่สูง ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมายหรือระเบียบห้ามเพาะพันธุ์หรือเลี้ยงปลาชนิดนี้ แต่จากการที่ปลาหมอคงดำ หลุดลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติมานาน รวมถึงปลาชนิดนี้กินอาหารได้แทบทุกชนิด ขยายพันธุ์เพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็ว ทนต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมที่รุนแรงได้ดี โดยเฉพาะความเค็ม การกำจัดให้หมดไปจากแหล่งน้ำธรรมชาติคงทำได้ยาก ดังนั้นการศึกษาวิจัยเพื่อกำจัดปลาชนิดนี้ โดยมีหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง และทำในระบบปิดเพื่อป้องกันการหลุดรอด ศึกษาการแปรรูปหรือการนำไปใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ เพื่อให้ตลาดมีความต้องการและมีราคาเป็นการลดจำนวนปลาชนิดนี้ในธรรมชาติทางหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามไม่ควรนำปลาชนิดนี้หรือปลาลูกผสม นำไปปล่อยในแหล่งน้ำธรรมชาติ หรือเลี้ยงในบ่อธรรมชาติ ที่ไม่สามารถป้องกันปลาไม่ให้หลุดรอดสู่แหล่งน้ำธรรมชาติได้
2. การปล่อยปลากินเนื้อ เช่น ปลากะพงขาว ลงในแหล่งน้ำธรรมชาติ ควรทำด้วยความระมัดระวัง เพราะปลากะพงขาว อาจเลือกกินสัตว์น้ำหรือปลาชนิดอื่นๆ ที่จับกินได้ง่ายจากในแหล่งน้ำธรรมชาติ ก่อนที่จะเลือกจับกินปลาหมอคงดำ และปลาหมอคงดำวัยอ่อนก็หลบอยู่ในปากของพ่อปลา ทำให้ยากที่ปลากะพงขาวจะจับกินได้โดยง่าย ซึ่งแตกต่างจากหมอคงดำที่พบในบ่อ ที่มักจะพบปลาหมอคงดำจำนวนมาก เมื่อปล่อยปลากะพงขาวลงไปปล่อยในบ่อ ปลากะพงขาวจึงจำเป็นต้องกินปลาหมอคงดำ เพราะไม่มีปลาเหยื่อหรือสัตว์น้ำชนิดอื่นให้กิน ดังนั้นการปล่อยปลากะพงขาวลงไป ในแหล่งน้ำธรรมชาติ ต้องมีการตรวจสอบให้มั่นใจก่อนว่าแหล่งน้ำนั้นถูกปลาหมอคงดำบุกรุก จนแทบไม่มีสัตว์น้ำชนิดอื่นอยู่เลย จึงเหมาะสมที่จะปล่อยปลากะพงขาวลงไปเพื่อควบคุมปริมาณปลาหมอคงดำ อย่างไรก็ตามแหล่งขยายพันธุ์ปลาหมอคงดำตามธรรมชาติ สังเกตได้จากลักษณะการจับคู่ชุด หลุมสร้างรัง ทำให้ปลาชอบผสมพันธุ์วางไข่ในพื้นที่ ที่กระแสน้ำไม่ไหลแรง เช่น ภายในบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำแบบธรรมชาติ การใช้ปลากะพงขาวเพื่อควบคุมประชากรปลาหมอคงดำในบ่อก็ช่วยลดจำนวนปลาหมอคงดำในธรรมชาติได้อีกทางหนึ่ง
3. การใช้เครื่องมือประมงในการดักจับ สามารถช่วยลดจำนวนของปลาหมอสีในพื้นที่ที่มีประชากรปลาหมอสีจำนวนมากได้ แต่อย่างไรก็ตามคงไม่สามารถกำจัดได้หมด การกำจัดปลาหมอคงดำออกจากบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำแบบธรรมชาติ และแหล่งน้ำธรรมชาติยังมีความยุ่งยากและอาจไม่ได้ผลดีเพราะปลาชนิดนี้สืบพันธุ์และโตเร็ว
4. เป็นบทเรียนที่สำคัญ ของการนำสัตว์น้ำต่างถิ่นเข้ามาเลี้ยงในประเทศไทยโดยขาดการรับผิดชอบและการควบคุมที่มีประสิทธิภาพ

การแพร่กระจายของปลาหมอคงดำ ยังอยู่ในพื้นที่จำกัด เนื่องจากปลาชนิดนี้ไม่ชอบการจับคู่ผสมพันธุ์ในแหล่งที่มีกระแสน้ำไหลแรง การที่จะแพร่กระจายผ่านทางลำน้ำ แม่น้ำจึงพบไม่มาก แต่

จะแพร่ขยายอย่างรวดเร็วถ้ามีการนำพันธุ์ปลาไปปล่อยในพื้นที่ ซึ่งจำเป็นต้องมีกฎระเบียบ มาตรการ
เข้ามาควบคุมอย่างเคร่งครัด เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำปลาชนิดนี้ไปสู่แหล่งน้ำอื่น

ความเสี่ยงของการเป็นพาหะนำโรค ยังคงเป็นส่วนหนึ่งที่ต้องเฝ้าระวัง เนื่องจากปลาชนิดนี้กิน
อาหารได้แทบทุกประเภท และมีความแข็งแรง ทนต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมได้ดี อาจเป็นพาหะนำ
เชื้อก่อโรคไปสู่สัตว์น้ำท้องถิ่นได้

คณะทำงาน ชัยวุฒิ สุตทองคง ชมพู สามห้วย และจิรวรรณ ศรีทองชื่น (๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๐)